

fi's-senedi'l-mu'an'an (Tunus 1397/1977), *Mil'ü'l-aybe* (II, 1402/1982; III, Tunus 1981; V, Beyrut 1408/1988); Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Maķâşidü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Devha 1425/2004); Muhammed Bayram es-Sânî, *el-Vefâ bimâ yete'allaķ bi-bey'i'l-vefâ* (Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî, VII/3 [Cidde 1412/1992], s. 107-324). İbnü'l-Hoca'nın bazı eser ve neşirleri Tunus Kültür Bakanlığı tarafından *el-A'mâlü'l-kâmile li'd-Duktûr Muḥammed el-Ḥabîb İbnü'l-Hoca* adıyla bir arada yayımlanmıştır (I-V, Tunus 2008; I. ciltte Hâzim el-Kartâ-cennî'nin *Kaşâ'id ve muķaṭṭa'ât*, II. ciltte *Minhâcül-bülegâ*, III. ciltte *Şeyḥu'l-İslâm el-imâmü'l-ekber Muḥammed b. Ṭâhir b. 'Âşûr*, IV. ciltte *Beyne 'ilmeyi uşûli'l-fıkḥ ve maķâşidi's-şer'i'a*, V. ciltte İbn Âşûr'un *Maķâşidü's-şer'i'a*sının neşri yer almak-tadır).

İbnü'l-Hoca'nın özellikle Tunus müf-tüsü olduğu dönemde Tunus'ta çıkan *el-Hidâyetü'l-İslâmiyye* ve *Cevherü'l-İslâm* dergileriyle diğer bazı dergilerde çok sayıda fetvası yayımlanmış, ayrıca makaleleri çıkmıştır: “el-Cihâd fi'l-İslâm” (*Min vahyi leyleti'l-Ḳadr: Dirâsât İslâ-miyye*, Tunus 1971, s. 97-131); “el-'Ara-biyye fi Tûnis beyne'l-fuşḥâ ve'l-'âmiyye” (*MMLA*, XLI [Kahire 1398/1978], s. 69-114); “el-Câ nibü'l-luġavî ve'l-beyânî fi't-Taḥrîr ve't-tenvîr” (*MMLA*, LIV [Kahire 1404/1984], s. 17-52); “Ḥaberü'l-âḥâd ve ḥucciyyetü'l-'ameli bihî” (*Hedyü'l-İslâm*, XXXI/2 [Amman 1406/ 1987], s. 26-42); “Müstakbelü'l-ictihâdî'l-fıkḥî” (*Da've-tü'l-ḥaķ*, sy. 271 [Rabat 1988], s. 29-41); “Taṭbîķu's-şer'i'ati'l-İslâmiyye: Efķâr ve ârâ' li'l-arzi'l-müvâcehe beyne's-şer'i'a ve'l-'almene” (*Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, IV/5 [Cidde 1988], s. 3479-3507); “Ḥuķûķu't-te'ẓîf” (*Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, II/2 [Cidde 1408/1988], s. 274-283); “el-Fıkḥü'l-İslâmî ve każâ-ye'l-'aşr” (*el-Eķâdimiyye*, sy. 10 [Rabat 1993], s. 15-48); “es-Sünnetü'n-nebeviyye fi'l-'aşri'l-ḥadîs beyne enşârihâ ve ḥuşû-mihâ” (*Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, VIII/3 [Cidde 1994], s. 415-474); “İşme-tü demi'l-cenîn el-muşevveh” (*Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, IV/2 [Cidde 2005], s. 262-286).

BİBLİYOGRAFYA :

Ferhât el-Ahdarî, *Nażariyyetü'l-muḥâķât 'inde Ḥâzim el-Ḳartâcennî* (yüksek lisans tezi, 1425/2005), Câmîatü el-Hâc Lahdar Külliyyetü'l-âdâb ve'l-ulûmî'l-insânîyye, tür.yer.; “Ḥaflü tek-rîmi'd-dukṭûr Muḥammed el-Ḥabîb İbnü'l-Hoca 30.04.1405/21.01.1984”, *el-İşneyniyye*, III/31,

Cidde 1405/1985, s. 23-31; “Ḥaflü tek-rîmi faẓi-leti'l-'allâme ed-dukṭûr Muḥammed el-Ḥabîb b. el-Hoca”, *a.e.*, XXV/333 (1429/2008), s. 56-64; “el-'Allâmetü't-Tûnisî eş-şeyḥ Muḥammed el-Ḥabîb b. el-Hoca: Nümûzec li-'âlimi'd-dîni'l-vâfî maķâşide dînihi ve't-tahaddiyâti'lleti tûḥîtu bi-ümmetihi”, <http://www.turess.com/alfajnews/102049> (14.10.2015); Sâlih b. Abdul-lah b. Humeyd, “Şeyḥu'l-'ilm ve ḥakîmü'l-idâ-re: Semâḥatü'l-'allâme Muḥammed el-Ḥabîb b. el-Hoca”, <http://www.alriyadh.com/706346> (14.10.2015); Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süley-man, “İbnü'z-Zeytûne ve's-Sûrbûn ķâde seffine-tü'l-fıkḥi'l-İslâmî ilâ berri'l-emân”, <http://www.okaz.com.sa/new/issues/20120127/Con20120127473156.htm> (14.10.2015).

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-HOCA, Muhammed b. Muhammed Beşir (محمد بن محمد البشير ابن الخواجة)

Muhammed b. Muhammed el-Beşir
b. Muhammed b. el-Hoca (el-Hâce)
(1869-1942)

Tunuslu devlet adamı,
seyyah ve tarihçi.

Şubat 1869'da Tunus'ta doğdu. XVI. yüzyılın ilk yarısında Tunus'a yerleşen, yetiştirdiği âlimler ve devlet adamlarıyla tanınan Türk asıllı bir aileye mensuptur. Yedi yaşında iken Tunuslu Hayreddin Pa-şa'nın 1875'te kurduğu el-Medresetü's-Sâdıkiyye'ye gönderildi. Tunus'un Fransız hâkimiyetine girmesinin ardından bazı ar-kadaşlarıyla birlikte Fransızca öğretmeni yetiştirmek amacıyla açılan el-Medrese-tü'l-Aleviyye'ye geçti (1882). Arapça, Fran-sızca yanında tarih, coğrafya ve mate-matik okuduğu bu mektepten 1886'da mezun oldu. 1887'de Tunus hükümet ka-leminde mütercim olarak çalışmaya baş-ladı. Bu sırada amcası Şeyhülislâm Ahmed İbnü'l-Hoca ile Fransa sefiri arasındaki ya-zışmaların tercüme işlerini yürüttü. Bir süre sonra aynı dairenin muhasebe bölü-münde görevlendirildi. Tunus bağımsızlık hareketinin öncülerinden olan arkadaşı Beşir Safer'in 1892'de Evkaf Cemiyeti'ne geçmesinin ardından hesap işleri bölü-münün başına getirildi. Bu arada edebî çalışmalara ve tarih araştırmalarına önem veren Fransa sömürge genel sekreteri Bernard Roy tarafından Zeytûne Camii Kütüphanesi'nin katalogunu hazırlamak-la görevlendirilen heyete alındı.

Bürokrasi görev yaptığı yıllarda Tu-nus'un kültür ve fikir hayatıyla daha çok ilgilenmeye başlayan İbnü'l-Hoca himaye döneminde ortaya çıkan ıslah hareketle-rini destekledi. Ali Bûşûşe, Beşir Safer,

Şeyh Muhammed b. Osman es-Senûsî gi-bi edip ve düşünürlerle birlikte Tunus'ta yayımlanan ilk gayri resmî dergi olan *el-Ḥâḍıra*'nın kurucuları arasında yer aldı (1888). Bu yıllardan itibaren tarihî konu-lara yöneldi, dergide Tunus tarihi ve Tu-nus'ta yetişen meşhur adamlar hakkında makaleler yazmaya başladı. 1896'da, ge-leneksel İslâmî eğitime bir yön vererek yabancı dillerle modern ilimlerin öğreti-mini birlikte gerçekleştirmek için kurulan Haldûniyye Cemiyeti'nin idare heyetine girdi ve bu görevini 1908 yılına kadar de-vam ettirdi. Tunus'taki ilmi toplantıların yanı sıra Cezayir, Fas, İsviçre, Belçika ve Hollanda'da düzenlenen kongrelere katıl-dı. Cemâatü's-şebâb et-Tûnisiyye'nin Pa-ris'te yapılan Kuzey Afrika Kongresi'nde İslâm'da şer'i yargı konusunda bir tebliğ sundu.

İbnü'l-Hoca 1902'de Tunus Devlet Mat-baası'nın müdürlüğüne tayin edildi ve 1915 yılına kadar görevinde kaldı. Bu sü-reçte Abdurrahman ed-Debbâğ'ın *Me'âli-mü'l-îmân* ve Hüseyin Hoca'nın *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân* (Tunus 1326/1908) gibi çok sayıda eserin yayımlanmasına yardımcı oldu. Kendisi de eser yazmaya önem verdi; devlet yıllığını *er-Rûznâme et-Tûnisiyye* adıyla 1902-1918 arasında düzenli biçimde yayımladı. 1914'te Mu-hammed Nâsır Bey'in sarayında teşrîfât-ı seniyye müdürlüğüne getirilince Tunus siyasî hayatı içinde önemli bir konuma yükseldi. Kendisine önce “emîrü'l-livâ”, ardından “emîrü'l-ümerâ” rütbesi verildi. Bu rütbenin Fransızca karşılığı olan “ge-neral” unvanını kullanmaya başladı. Ayrıca el-Medresetü'l-ulyâ'da tarih ve Arapça'ya çeviri konusunda ders verdi. 1916'da Mu-hammed Nâsır Bey'in elçisi olarak Fas'a gidip Sultan Mevlây Yûsuf b. Hasan ile gö-rüştü ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güç-lendirilmesi için çaba gösterdi. 1919'da teşrîfât-ı seniyye reisliğinden Kâbis vali-liğine tayin edildi. 1921'de Kâf, 1924'te Benzert valiliğine getirildi, 1934'te emek-li oluncaya kadar bu görevini sürdürdü. 1927'de Paris Camii'nin açılışında Tunus hükümetini temsil eden resmî heyette yer aldı. Emekliliğinin ardından Tunus hükü-meti müşavirliğine tayin edildi. Bundan sonra ilmi çalışmalara ve tarihî araştı-rmalara ağırlık verdi. Tunus'ta vefat etti ve orada defnedildi. İbnü'l-Hoca, ilk sayısı 2 Ağustos 1888'de yayımlanan *el-Ḥâḍıra* ile *el-Mecelletü'z-Zeytûniyye* başta ol-mak üzere çeşitli gazete ve dergilerde Tu-nus tarihi, kültürü ve Tunus'un geleceğine

dair çok sayıda makale yazmış, araştırma ve çalışmalarını daha ziyade Kuzey Afrika, özellikle de Tunus tarihi ve medeniyeti üzerine yoğunlaştırmıştır. Tunus halkının sosyal meseleleriyle ilgilenmiş, ülkesinin Fransız etkisinden kurtulması ve modern kurumların oluşması için büyük çaba göstermiştir. Başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelere seyahatler yapmış, bu seyahatleri ve resmî ziyaretleriyle ilgili yedi seyahatnâme kaleme almıştır.

Eserleri. 1. *Tuḥfetü'l-incâd fi'l-mukâ-bele beyne târiḥayî'l-hicre ve'l-milâd* (Tunus 1896). Hicrî ve milâdî takvimlerin mukayesesi yanında 1976 yılına kadar tarihleri çevirme kılavuzu hazırlamıştır. 2. *Muḥâveretü's-Şeyḥ 'Ömer ve'l-Hâc Fütûḥ* (Tunus 1898). Müellifin ilk eseri olup bu iki şahsın ramazan âdâbı hakkındaki konuşmalarını içerir. 3. *Baḥş târiḥi yete'llaḳu bi'l-kaḳâ'i's-şer'î ve ḥuṭṭatü şeyḥi'l-islâm fi Tûnis* (Tunus 1326/1908). 1908'de Paris'te düzenlenen Kuzey Afrika Kongresi'nde sunulan Fransızca tebliğin müellif tarafından genişletilmiş Arapça tercümesidir. 4. *er-Rûznâme et-Tûnisîyye min sene 1319 ilâ 1335*. 1902-1918 yıllarını kapsayan rûznâmenin her cildinde o yıl içinde meydana gelen astronomiyle ilgili olaylar ve idarî, tarihî hadiseler anlatılmaktadır, rûznâme Tunus tarihi için önemli bir kaynaktır. 5. *Târîḥu me'âlimi't-tevhîd fi'l-ḳadîm ve fi'l-ḳedîd* (Tunus 1358/1939; nşr. Hammâdî es-Sâhilî – Cîlânî b. Yahyâ, Tunus 1985). Eserde müellifin idarî ve siyasî görevleri sırasında yaşanan gelişmelerle ilgili müşahedelerinin yanı sıra Tunus şehrindeki cami, mescid ve medreseler tanıtılır. Fransa sömürge dönemi için önemli bir kaynaktır. 6. *Şafaḥât min târiḥi Tûnis* (nşr. Hammâdî es-Sâhilî – Cîlânî b. Yahyâ, Beyrut 1986). Bu eserde İbnü'l-Hoca'nın 1936-1942 yıllarında dergilerde yayımlanan otuz yedi makalesi bir araya getirilmiştir. Beş bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde İslâm ve özellikle Tunus tarihi, ikinci bölümde şer'î yargı ve şeyhülislâmın görevleri, üçüncü bölümde Tunus'ta yaygın olan âdet ve gelenekler, dördüncü bölümde Câmiu'z-Zeytûne ve el-Medresetü's-Sâdıkiyye gibi tarihî eserler, beşinci bölümde Tunus'ta yetişen meşhur şahsiyetlerin biyografilerine dair makaleler yer alır.

İbnü'l-Hoca'nın yedi seyahatnâmesinden dördü yayımlanmıştır: *Sûlûkü'l-ibrîz fi mesâliki Pâris* (Fransa ziyaretiyle ilgili notlarıdır, Tunus 1900), *Tevâdüdü'l-kirâm* (1904'te Mevlây Muhammed Hâdî

Bey ile birlikte katıldığı Paris seyahati hatıralarıdır, Tunus 1904), *er-Riḥletü'l-Fal-lières* (Fransa Cumhurbaşkanı Clément Armand Fallières'in Tunus ziyaretine dairdir, Tunus 1912), *er-Riḥletü'n-Nâsırıyye bi'd-diyâri'l-Fransiyye* (eserde Muhammed Nâsır Bey'in refakatinde katıldığı Paris ziyareti anlatılır, Tunus 1913). Müellifin henüz yayımlanmamış eserleri şunlardır: *el-Fetâvâ eş-şer'îyye fi'l-müsteciddât ve'l-ḥavâdişi'l-'aşriyye*, *Ceyşü'd-daḥîl fi'l-lisânî't-Tûnisîyyi'l-aşıl*, *Tekmile-tü 'iḳdî'd-dür ve'l-mercân fi selâḫini Âli 'Osmân ve şerḥuhâ*, *Târîḥu'l-bâyât ve'd-dâyât fi'd-devleteyni'l-Murâdiyye ve'l-Hüseyniyye*, *Vefeyâtü a'yânî't-Tûnisîyyin fi'l-'aşri'l-Hüseynî*, *er-Riḥletü'l-müşiriyyeti's-şâdıkiyye li'l-'âşmeti'l-Cezâ'iriyye*, *er-Riḥletü'l-Habîbiyye*, *er-Riḥletü'l-Mağribiyye*. İbnü'l-Hoca'nın hilâfet, Fransızca'ya geçen Arapça kelimeler ve müslüman kadınıyla ilgili Fransızca yazdığı kitapları da vardır (İbnü'l-Hoca, *Târîḥu me'âlimi't-tevhîd*, neşredenin girişi, s. 20-21).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hoca, *Târîḥu me'âlimi't-tevhîd fi'l-ḳadîm ve fi'l-ḳedîd* (nşr. Hammâdî es-Sâhilî – Cîlânî b. Yahyâ), Tunus 1985, neşredenlerin girişi, s. 15-22; Ahmed Tarabîn, *et-Târîḥ ve'l-mü'erriḥûne'l-'Arab fi'l-'aşri'l-ḥadîs*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 225; M. Fâzıl b. Âşûr, *Terâcimü'l-a'lâm*, Tunus 1970, s. 219-316; a.mlf., "Ḥayâtü'l-üstâz Muhammed İbnü'l-Hoca", *el-Mecelletü'z-Zeytûniyye*, V/5, Tunus 1362/1943, s. 27-31; V/7 (1362/1943), s. 23-26; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'el-lifin*, II, 259-261; Muhammed Bûzîne, *Meşâḥirü't-Tûnisîyyin*, Tunus 1992, s. 493-494; İsmâil b. Hafsiyye, "Min Emîri'l-ümerâ' İsmâ'il Hafsiyye ilâ emîri'l-ümerâ' Muhammed İbnü'l-Hoca", *el-Mecelletü'z-Zeytûniyye*, V/7 (1362/1943), s. 27; Münîr Rûveys, "İbnü'l-Hoca, Muhammed b. Muhammed el-Beşîr", *Mv.AC*, VIII, 564-568.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

İBNÜ'L-KARADÂĞÎ

(ابن القرداغي)

Ömer b. Muhammed Emîn b. Ma'rûf
b. Ömer el-Merdûhî el-Karadâğî
(1885-1936)

Iraklı âlim.

Kuzey Irak'ta Süleymaniye şehrinde doğdu. Bölgede âlimleriyle meşhur Merdûhî ailesine mensuptur. Karadâğî nisbeti bunu ilk kullanan babasından gelir. İlk eğitimini babasından ve amcası Abdurrahman'dan aldı. Daha sonra Karadâğ'a giderek bir süre akrabası Necîb Karadâğî'nin derslerine devam etti. Süleymaniye'ye dönünce Molla Hüseyin Peksendî'nin yanında öğrenimini tamamladı.

Matematikçi Abdullah İrfan Efendi'den cebir, geometri, hesap ve astronomi okudu. Tekrar gittiği Karadâğ'da Necîb Karadâğî'den icâzet aldı (1911). Daha genç yaşta iken Süleymaniye'de babasının mescidinde ağabeyi Ma'rûf ile birlikte ders vermeye ve medreselerde okutulan eserlere hâşiyeler yazmaya başladı, bölgede adını duyurdu. I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı kıtlık ve kargaşa ortamında eğitim faaliyetleri bir süre aksadı. Harap duruma gelen Süleymaniye'deki Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî Camii savaştan sonra yenilenip etrafına hücreler inşa edildi; İbnü'l-Karadâğî buraya imam ve müderris olarak tayin edildi (1920). Vefatına kadar bu görevini sürdürdü. Aralarında Hüseyin Tâirbûğî, Resûl Telânî, Seyyid Abdülkerîm el-Âlânî, Abdürrahîm b. Mirza Serhî, Abdülkerîm Müderris, Abdullah b. Abdürrahîm Darestânî, Muhammed el-Hâl'in de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. İbnü'l-Karadâğî 13 Mayıs 1936 tarihinde Süleymaniye'de vefat etti.

Eserleri. 1. *Ta'likât 'alâ Kitâbi'l-Burhân*. Gelenbevi'nin mantığa dair eseri üzerine yazılmıştır (Kahire 1347/1928, metinle birlikte). 2. *el-Bedrü'l-'ulât fi keşfi ḡavâmiẓi'l-maḳûlât*. Molla Ali Kızılçı'nın mantık ve hikmetiyle ilgili eserinin şerhidir (Kahire 1353/1934). 3. *Ta'likât 'alâ Risâleti'l-âdâb*. Müellif bu eserinde Gelenbevi'nin risâlesini şerhetmiştir (Kahire 1353). 4. *el-Menhelü'n-naḳḳâḥ fi'ḥtilâfi'l-eşyâḥ*. Müellif bu eserinde Nevevî'nin *Minḥâcû't-tâlibîn* adlı eserinin İbn Hacer el-Heytemî, Hatîb eş-Şirbînî, Şehâbeddin er-Remlî, Şemseddin er-Remlî, Zekerîyyâ el-Ensârî ve diğer şârihleriyle İbn Kâsım el-Abbâdî ve Şebrâmelîsî gibi hâşiyeli müellifleri olan müteahhirîn Şâfiî ulemâsı arasındaki yaygın görüş ayrılıklarını derlemiştir (Beyrut 1428/2007, Ali Muhyiddin Karadâğî'nin ta'likiyle). Eser, Bağdat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde Adnan Abdülkâdir Kâmil el-Hevremânî (ibadetler), Gafûr Muhammed (büyû'dan nikâha kadar) ve Ömer Ahmed Nizâmî (nikâhtan eserin sonuna kadar) tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (2007). 5. *Câmi'u'l-mesâ'il (Câmi'u'l-fetâvâ)*. Eserde, müellifin kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olup talebesi Abdülkerîm Müderris tarafından *Cevâhirü'l-fetâvâ* adlı eseri içinde basılmıştır (I-III, Bağdat 1969-1971). 6. *el-Fetḥu'l-vâmîz 'ale'l-Minaḥi'l-fâ'iz*. Ferâize dair kendi eserinin şerhidir (Kahire 1353; Bağdat 1398/1978, metinle ve